

INSTYTUT POLONIKA

I OCHRONA POLSKIEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ZA GRANICĄ

DOROTA JANISZEWSKA-JAKUBIAK

Od połowy lat 90. XX w. stałe miejsce wśród zadań Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego zajmuje ochrona polskiej spuścizny kulturowej znajdującej się poza granicami kraju.

Działalność najpierw Pełnomocnika Rządu ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą i podległego mu Biura (1991-2001), a następnie departamentu funkcjonującego w zmieniających się strukturach organizacyjnych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego niewątpliwie przyniosła szereg sukcesów. Utworzono od podstaw i przy niewielkim budżecie nowy urząd, którego zadania później przejął kilkakrotnie przekształcany departament odpowiedzialny za ochronę polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą (od 2016 r. Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych) oraz stworzono możliwość ubiegania się o dotacje – w ramach specjalnie dedykowanego problematyce dziedzictwa kulturowego za granicą – Programu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Konieczność wspierania przez resort kultury coraz większej liczby projektów – w wielu krajach świata i w zmiennych warunkach geopolitycznych – legła u podstaw decyzji o powołaniu nowej państwowej instytucji kultury, której głównym celem działań będzie zachowanie materialnych śladów kultury polskiej za granicą jako świadectwa dziejów Rzeczypospolitej i elementu kształtującego tożsamość narodową polskich obywateli oraz – co istotne dla Polonii i Polaków za granicą – budującego poczucie dumy i więzi z Ojczyzną. Polskie dziedzictwo kulturowe pozostające poza granicami kraju to zarówno dziedzictwo dawnych ziem wschodnich wielonarodowej i wielokulturowej Rzeczypospolitej, jak i migracji, emigracji i wychodźstwa – czyli spuścizna stanowiąca integralną część światowego dziedzictwa kulturowego.

Nagrobek Józefa Torosiewicza na Cmentarzu Łyczakowskim w e Lwowie.

Fot. Piotr Ługowski

Nie sposób nie wspomnieć w tym miejscu Jacka Milera, zmarłego 21 grudnia 2018 r. historyka sztuki, długoletniego pracownika Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, dyrektora Departamentu Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych. To w ścisłej współpracy z Jackiem Milerem pisząca te słowa tworzyła koncepcję działania nowej instytucji – Narodowego Instytutu Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA. Odejście Jacka Milera jest wielką stratą. We wdzięcznej pamięci pozostały jego działania na rzecz ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą.

30 marca 2019 r. w Sali Senatu Pałacu

Kazimierzowskiego na Uniwersytecie Warszawskim odbyła się ceremonia wręczenia Nagrody Przeglądu Wschodniego im. Aleksandra Gieysztora w XIX edycji za rok 2018, która tym razem miała szczególny wymiar. Nagroda im. A. Gieysztora, która ma na celu honorowanie osób wybitnie zasłużonych w sprawach wschodnich, decyzją jury została przyznana pośmiertnie Jackowi Milerowi. Wraz z Departamentem Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych MKiDN został nagrodzony za szczególnie aktywny udział w upamiętnianiu dziedzictwa kulturowego za granicą, przywracanie szacunku dla narodowej przeszłości i chronienie wartości.

Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA (w skrócie „Instytut POLONIKA”) powstał 18 grudnia 2017 r. jako wyspecjalizowana państwowa instytucja kultury, której organizatorem jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Pierwszy rok funkcjonowania Instytutu to zarówno aktywne włączanie się do projektów konserwatorskich prowadzonych i nadzorowanych w ubiegłych latach przez Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych Ministerstw a Kultury i Dziedzictwa Narodowego

w szczególnie cennych zabytkach znajdujących się poza granicami Polski, jak i całkowicie nowe działania. Cele osiągane są dzięki systemowi zarządzania projektami, w którym są trzy Programy Strategiczne Instytutu: „Ochrona”, „Badania” i „Popularyzacja polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą”. Zgodnie z celami strategicznymi Instytutu projekty mają charakter konserwatorski i/lub remontowo-budowlany, naukowo-badawczy, edukacyjny oraz popularyzatorski. Znaczna część rozpoczętych w 2018 r. projektów będzie realizowana jeszcze w kolejnych latach. Od 2019 r. nowym narzędziem, wspierającym zaangażowanie społeczne w ochronę materialnych elementów polskiego dziedzictwa kulturowego pozostającego poza granicami kraju, jest program grantowy Instytutu POLONIKA „Polskie dziedzictwo kulturowe za granicą – wolontariat”.

Znaczące miejsce w długoterminowych planach Instytutu zajmują zabytki Lwowa. W ramach programu strategicznego „Ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą” prowadzona jest m.in. renowacja sklepienia nawy głównej kościoła pojezuickiego we Lwowie, obecnie greckokatolickiej cerkwi garnizonowej pw. św. Piotra i Pawła. Prace obejmują konserwację iluzjonistycznych XVIII-wiecznych fresków autorstwa Franciszka i Sebastiana Ecksteinów.

Dzięki porozumieniu z 2008 r., zawartemu przez polskie ministerstwo kultury z miejskim konserwatorem zabytków we Lwowie, sukcesywnie trwa konserwacja kolejnych kamiennych nagrobków na Cmentarzu Łyczakowskim. W 2018 r. Instytut POLONIKA włączył się w te działania i sfinansował

Nagrobek Marcelgo Ciemińskiego na Cmentarzu Łyczakowskim w e Lwowie.
Fot. Piotr Ługowski

Ustanowienie Najświętszego Sakramentu, malowidło J.H. Rosena w katedrze ormiańskiej we Lwowie. Fot. Piotr Ługowski

renowację czterech nagrobków: Józefa Torosiewicza, Stanisława Zborowskiego, Marcelgo Ciemirskiego i Piotra Chmielowskiego oraz przygotował dokumentację niezbędną do rozpoczęcia prac remontowo-konserwatorskich kaplic Barczewskich i Krzyżanowskich, planowanych na lata 2019-2020.

Instytut POLONIKA finansował również remont organów piszczałkowych w prezbiterium bazyliki archikatedralnej pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny we Lwowie. Równocześnie z pracami remontowymi instrumentu przeprowadzono konserwację szafy organowej i balkonu organowego zlokalizowanych w prezbiterium.

Ponadto w 2018 r. zakończono prace konserwatorskie malowidła Jana Henryka Rosena *Ustanowienie Najświętszego Sakramentu* w prezbiterium lwowskiej katedry ormiańskiej pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny.

W 2018 r. rozpoczął się projekt renowacji fasady dawnej kolegiaty pw. Świętej Trójcy w Ołyce na Wołyniu. Zakres prac finansowanych przez Instytut obejmuje również konserwację rzeźb, płaskorzeźb, marmurowego portalu i tablic inskrypcyjnych, drewnianych tarcz zegarowych i kamiennego detalu architektonicznego. Kościół ten, wzniesiony w latach 1635-1640 z fundacji Albrychta Stanisława Radziwiłła, jest jednym z bardziej znanych i cenionych zabytków sztuki sakralnej okresu wczesnego baroku na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Prace przy fasadzie zakończone zostaną w 2019 roku.

Instytut POLONIKA finansuje, zaplanowany jako wieloletni, program konserwacji nagrobków na cmentarzu Bazyliarskim w Krzemieńcu, na którym pochowani są profesorowie Gimnazjum Wołyńskiego, późniejszego Liceum Krzemienieckiego. W 2018 r. wykonano konserwację czterech

nagrobków z piaskowca: Willibalda Bessera, Michała Ściborskiego, Antoniego Strzeleckiego i Andrzeja Lewickiego. Ponadto przeprowadzono prace porządkowe na cmentarzu.

W 2019 r. kontynuowane będą prace konserwatorskie przy unikalnym fryzie obiegającym kolegiatę św. Wawrzyńca w Żółkwi – jedną z najważniejszych świątyń dawnej Rzeczypospolitej, ufundowaną przez hetmana Stanisława Żółkiewskiego, otaczaną szczególną pieczę przez prawnuka hetmana, króla Jana III z rodu Sobieskich. Pamiątki rycerskiej przeszłości uczyniły z żółkiewskiej fary mauzoleum rodowe Żółkiewskich i Sobieskich, pomnik chwały króla Jana III oraz Panteon Oręża Polskiego.

Prace konserwatorskie prowadzone były nie tylko na terenie Ukrainy. W roku jubileuszu odzyskania przez Polskę niepodległości została przeprowadzona konserwacja nagrobków na cmentarzu Les Champaux w Montmorency: Bronisława Piłsudskiego, wybitnego etnografa, brata Marszałka Józefa Piłsudskiego, oraz rodziny Paderewskich, w którym są pochowani bliscy Ignacego Paderewskiego – syn Alfred i żona Helena, działaczka społeczna, założycielka Polskiego Białego Krzyża. Projekt został zrealizowany we współpracy z – obchodzącym w 2018 r. 180-lecie swojego istnienia – Towarzystwem Opieki nad Polskimi Pamiątkami i Grobami Historycznymi we Francji.

Instytut POLONIKA włączył się również w konserwację Kaplicy Polskiej w Papieskiej Bazylice św. Antoniego w Padwie. Ze środków Instytutu została przeprowadzona renowacja najstarszego obiektu znajdującego się w kaplicy – popiersia Erazma Kretkowskiego z 1558 r. – oraz popiersia Jana III Sobieskiego i pięciu płyt pamiątkowych. Instytut prowadził

Konserwacja malowideł w kościele jezuitów we Lwowie. Fot. Piotr Ługowski

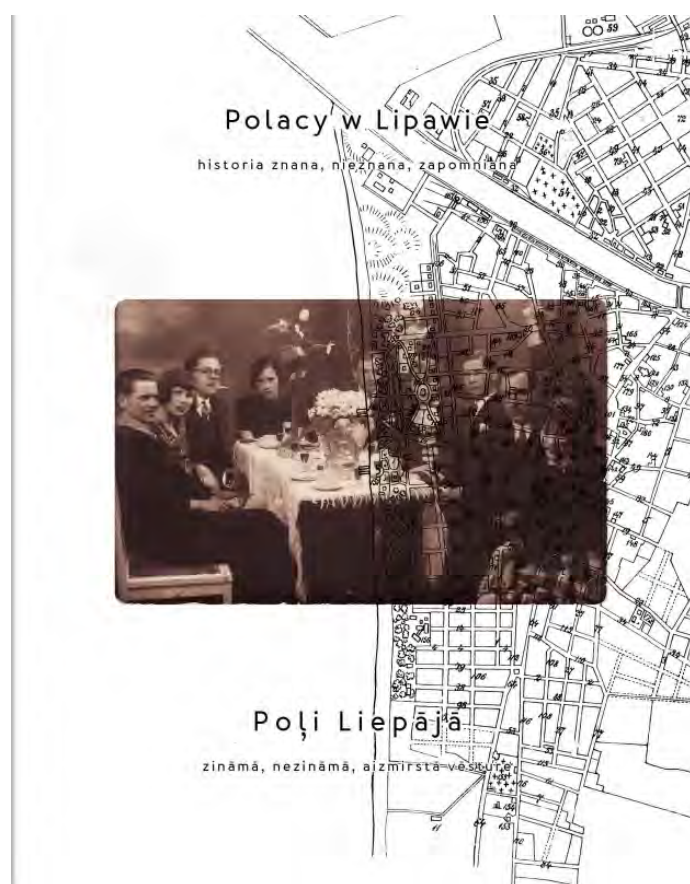
jednocześnie prace konserwatorskie w Gruzji (malowidła Henryka Hryniewskiego w Bibliotece Narodowej Parlamentu Gruzji w Tbilisi), Turcji (tablice pamiątkowe w Muzeum Adama Mickiewicza w Stambule), Stanach Zjednoczonych (obrazy ze zbiorów Muzeum Polskiego w Ameryce w Chicago), na Łotwie (boczny ołtarz Matki Bożej w kościele św. Ludwika w Krasławiu), Litwie (organy w kościele parafialnym w Solecznikach Małych), w Finlandii (groby polskie na cmentarzu w Helsinkach) oraz w wielu innych miejscach, w których zachowało się polskie dziedzictwo.

Prace konserwatorskie to niejedyny obszar działań Instytutu POLONIKA. W ramach Programu „Badania” podjęto liczne projekty badawcze i inwentaryzacyjne na terenie m.in.: Gruzji, Niemiec, Francji, Rosji, Litwy czy Stanów Zjednoczonych. Mają one na celu włączenie do obiegu naukowego nieznanych dotychczas lub słabo rozpoznanych obiektów polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, a w przyszłości stworzenie bazy dokumentującej ślady polskiej kultury na świecie.

Instytut prowadzi działania nie tylko za granicą, lecz także na terenie kraju. Jednym z nich było badanie poziomu wiedzy i świadomości Polaków na temat polskiego dziedzictwa kulturowego za

granica. Miało ono na celu pomoc w wyznaczeniu kierunków działań w obszarze popularyzacji polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą – zarówno wśród dorosłych, jak i młodzieży. Uzyskane wyniki są zatrważające. Polacy mają bardzo małą świadomość istnienia polskiego dziedzictwa kulturowego poza współczesnymi granicami kraju, a zamiast wiedzy w tym obszarze posługują się intuicją (szczegółowe wyniki badań można znaleźć na stronie Instytutu POLONIKA:

<http://polonika.pl/instytut/dla-mediow/badanie-wiedzy-i-swiadomosci-polakow-na-temat-polskiego-dziedzictwa-kulturowego-za>).

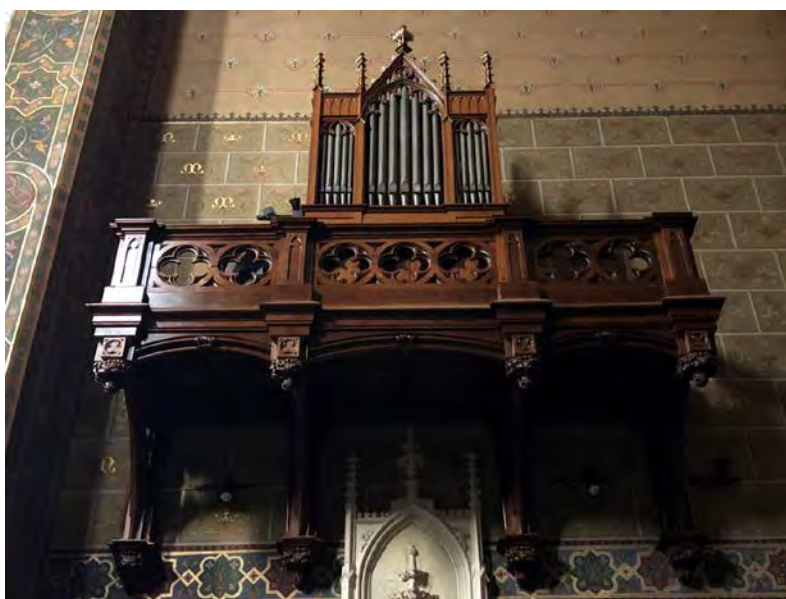

Książka Marka Gluszki *Polacy w Lipawie – historia znana, nieznana, zapomniana*

Odpowiedzią na ten stan rzeczy są działania popularyzatorskie i edukacyjne prowadzone przez Instytut POLONIKA. W ramach Programu „Popularyzacja” trwają prace wydawnicze nad szeregiem publikacji przybliżających miejsca, osoby i historie związane z Polakami i polskim dziedzictwem kulturowym znajdującym się poza granicami kraju. Jednym z ważniejszych projektów wydawniczych zrealizowanych pod koniec 2018 r. jest przygotowana pod red. Mirosława Lenarta edycja fototypiczna bogato ilustrowanych ksiąg *Metryki nacji polskiej 1592-1745* przechowywanych w Archiwum Uniwersytetu w Padwie. W 2018 r. ukazała się również dwujęzyczna, polsko-łotewska publikacja Marka Głuszki *Polacy w Lipawie – historia znana, nieznana, zapomniana*, uhonorowana nagrodą „Przeglądu Wschodniego” w kategorii „Popularyzacja problematyki wschodniej”. Innymi pozycjami wydawniczymi, nad którymi trwały prace w minionym roku, a które ukażą się w nadchodzących miesiącach, są m.in.: *Zapomniane uniwersytety* Jana Skłodowskiego – opowieść o dziedzictwie kulturowym szkół w Krzemieńcu, Podolińcu i Krożach oraz polsko-litewska praca zbiorowa pt. *Cmentarz Na Rossie w Wilnie. Historia, sztuka, przyroda*.

Cmentarzowi Na Rossie została również poświęcona wystawa prezentująca zdjęcia autorstwa Norberta Piwowarczyka i Piotra Jamskiego. Wystawa *Rossa. Wileńska nekropolia*, która była już prezentowana w Warszawie i w Kazimierzu Dolnym, 15 czerwca 2019 r., w Noc Kultury zawita do Wilna, a następnie m.in. do Lubaczowa, gdzie towarzyszyć będzie Festiwalowi Dziedzictwa Kresów (26 lipca – 7 sierpnia).

Oprócz licznych publikacji o charakterze naukowym i popularnonaukowym Instytut przygotowuje również projekty multimedialne popularyzujące polskie dziedzictwo kulturowe za granicą. Przykładem takiego działania jest krótkometrażowa animacja pt. *Rama i Sita. Wieczny ogień* w reż. Piotra Janowczyka ożywiająca odrestaurowane malowidła Stefana Norblina z pałacu maharadży w Jodhpurze w Indiach. Celem animacji jest

Organy w prezbiterium katedry łacińskiej we Lwowie. Fot. Piotr Ługowski

popularyzacja tego niezwykłego śladu polskiej kultury wśród jak największej liczby osób, dlatego film, wcześniej prezentowany w kinach, można bezpłatnie obejrzeć w Internecie, m.in. na portalu YouTube i na stronie Instytutu POLONIKA www.polonika.pl.

Instytut nie zapomina również o edukacji najmłodszych odbiorców kultury, dlatego przygotowuje scenariusze lekcji, zeszyty z kolorowanymi i rebusami oraz krótkie animacje dostosowane do programu nauczania. W ten sposób – za pomocą angażujących i atrakcyjnych dla dzieci i młodzieży materiałów – wprowadza do świadomości pojęcia i obiekty związane z polskim dziedzictwem kulturowym. Instytut podjął stałą współpracę z czasopismami, takimi jak „Kumpel” – miesięcznik edukacyjny dla wszystkich uczniów szkoły podstawowej klas I-III czy „National Geographic Odkrywca” – jedyny na rynku popularnonaukowy magazyn dla dzieci. Projektem, który będzie kontynuowany w 2019 r., jest seria filmów animowanych dla dzieci *Polo i Nika* – kolejne odcinki towarzyszyć będą wydarzeniom zaplanowanym na rok 2019.

Projektując kolejne działania, Instytut POLONIKA wykorzystuje doświadczenia pierwszego sympozjum poświęconego strategii ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, które odbyło się w dniach 16-18 października 2018 r. w Warszawie. Celem spotkania zatytułowanego *POLONIKA. Diagnoza potrzeb – strategia działań* było m.in. podsumowanie projektów organizowanych, finansowanych i prowadzonych po 1989 r. przez polskie instytucje i organizacje w obszarze polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą oraz wypracowanie założeń do stworzenia spójnej strategii działań, a także zaprezentowanie nowej państwowej instytucji kultury, jaką jest Instytut POLONIKA.

Nagrobek Paderewskich w Montmorency. Fot. Piotr Łukowski

Tematy poruszane na sympozjum pomogły w opracowaniu długoterminowej strategii Instytutu POLONIKA. Zostaną również wykorzystane przy wyznaczaniu priorytetów działań w obszarze ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego

Detal fasady kolegiaty w Ołkicy. Fot. Piotr Ługowski

za granicą na nadchodzące lata. Zaproszeni prelegenci – przedstawiciele władz państwowych, samorządowych, środowiska naukowego i organizacji pozarządowych – zaprezentowali dotychczasowe dokonania i doświadczenia. Poruszono również kwestie wyzwań, z jakimi mierzą się polskie i zagraniczne instytucje oraz organizacje pozarządowe zajmujące się badaniem i ochroną dziedzictwa znajdującego się poza współczesnymi granicami Polski. Istotnym elementem sympozjum była prezentacja wyników wspomnianego już badania, przeprowadzonego przez POLONIKĘ wraz z Instytutem ARC Rynek i Opinia, którego celem było rozpoznanie wiedzy i świadomości Polaków na temat polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą. Te wyniki pomogą wyznaczać kierunki działań, w szczególności w obszarze popularyzacji polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą wśród dorosłych, młodzieży i dzieci. Prace Instytutu POLONIKA łączyć się będą z realizacją celów zagranicznej polityki kulturalnej rządu polskiego, jakimi są: budowanie pozytywnego wizerunku Polski i polskiej kultury w świecie, ochrona polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą rozumianego również jako dziedzictwo Rzeczypospolitej Wielu Narodów oraz tworzenie dobrego klimatu dla umacniania więzi środowisk

polskich i polonijnych z kulturą ojczystą. Troska o pozostającą poza krajem spuściznę kulturową podniesie jej znaczenie jako ważnego elementu dziedzictwa europejskiego i światowego.

DOROTA JANISZEWSKA-JAKUBIAK

historyk sztuki, absolwentka Akademii Teologii Katolickiej (obecnie Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego) i Akademii Dziedzictwa w Krakowie. Od 1994 r. pracowała w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego, początkowo w Biurze Pełnomocnika Rządu ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturalnego za Granicą w zespole ds. strat wojennych, a następnie w departamencie odpowiedzialnym za ochronę polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą oraz restytucję dóbr kultury utraconych podczas II wojny światowej. W latach 2011-2017 pełniła funkcję zastępcy dyrektora Departamentu Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych. Obecnie jest dyrektorem Narodowego Instytutu Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA. Jest autorką oraz redaktorką publikacji naukowych, popularyzacyjnych, organizatorką konferencji, a także konsultantem wystaw i filmów.